

El paisatge de l'escriptura a les terres de l'Empordà, element cabdal dins de la creació de la memòria col·lectiva; els senyors de Foixà

Per XAVIER GIL ROMAN

INTRODUCCIÓ

Tots sabem que l'escriptura és un dels elements més importants per l'estudi de la cultura d'un poble.⁽¹⁾ La memòria històrica de Catalunya és memòria escrita. La prova més evident la trobem en el gran nombre i varietat de tipologies documentals que descansen a la important xarxa d'arxius catalans; Arxiu Nacional de Catalunya, Arxiu de la Corona d'Aragó, arxius històrics comarcals, eclesiàstics, privats, de protocols notariais, municipals, etc.

Una demostració evident de tot això, i que podria ser extrapolada a la resta del territori, és el protagonisme que l'escriptura va assolir a les terres gironines. El pes que aquesta va exercir en el dia a dia de la seva gent. Des de les anònimes famílies pageses fins al més influent dels seus ciutadans.

Catalunya en general, i l'Empordà en particular, és un espai geogràfic que ha estat ocupat, durant mil·lennis, de manera ininterrompuda, per diferents pobles; ibers, grecs, romans, jueus, gots, àrabs, carolingis, etc.⁽²⁾ Tots ells amb la seva pròpia cultura, i dins d'aquesta, el seu sistema d'escriptura. Un *sistema* que, com tota manifestació humana, ha patit importants transformacions. La utilització de l'escriptura és, sense cap mena de dubte, un dels principals pilars d'aquest sistema. L'altre seria la llengua, clau de volta a l'abric de la qual ha estat construïda la nostra identitat nacional.

Som un dels pobles d'aquesta vella Europa que s'ha configurat, podríem dir que des dels seus orígens, a través del document escrit. En aquest fet fonamental han estat fixades totes aquestes transformacions humanes. Entre elles, el paisatge.

1. ARNALL I JUAN, Josepa-PONS I GURI, Josep M. *L'escriptura a les terres gironines*. Diputació de Girona. Girona, 1993.

2. MUNDÓ, Anscari Manel. *De quan hispans, gots, jueus, àrabs i francs circulaven per Catalunya*. Discurs llegit el dia 8 de març de l'any 2001 en l'acte de recepció pública d'Anscari M. Mundó. Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona. Barcelona, 2001.

Un dels exemples més remarcables d'aquestes transformacions a les contrades gironines són **els Foixà-Boixadors**, família que va jugar un paper fonamental, a tots els nivells; econòmic, polític, social, cultural, religiós, territorial, etc., en el procés evolutiu que estem tractant.

ELS FOIXÀ-BOIXADORS

Aquest és el nom amb el que es coneix el llinatge noble que senyorejà el castell de Foixà al comtat d'Empúries. A continuació en faré una breu descripció perquè es pugui apreciar com s'estengué i augmentà, en el temps i l'espai, el seu patrimoni familiar.

El primer personatge de qui tenim referències documentals és Guillem de Foixà, varvassor d'aquest indret a mitjan segle XII. El succeïren en el càrrec dos fills seus, Bernat I de Foixà, que va morir sense descendència, i Arnau I de Foixà qui va testar el 1209.

El fill d'Arnau, Bernat II de Foixà, mort vers el 1259, va rebre del bisbe de Girona els delmes del castell de Foixà, Gaüses i Viladasens. El seu germà, Arnau, fou senyor de Cornellà, feu que passà a mans del seu nebot Arnau II de Foixà (+1292), fill de Bernat II. Arnau II es casà amb la vídua de Ramon d'Ademar de Santa Pau, amb la qual cosa va passar a ser també senyor de l'Armentera.

D'aquest matrimoni va néixer Alemany de Foixà i de Gualba, qui arribà a ser veguer de Barcelona i el Vallès vers el 1311. Un germà seu, Guillem de Foixà i de Gualba, tingué possessions a Sant Cebrià dels Alls.

El fill d'Alemany de Foixà, Bernat Guillem de Foixà i de Saportella (+1362) fou convocat a les corts de 1350, 1356 i 1358, i arribà a ser nomenat majordom reial a Catalunya. Alemany tingué, el 1353, una qüestió important amb el comte d'Empúries, en la qual es debatí l'embargament de la jurisdicció de Foixà.

El seu nét, Arnau de Foixà i d'Orriols (+1432) arribà a ocupar el càrrec d'uixer d'armes del rei.

Bernat Guillem de Foixà i de Boixadors, fill d'Arnau de Foixà, fou varvassor de Foixà i de Boixadors i l'Armentera, malgrat que el veritable senyor de Boixadors va ser el seu germà Berenguer de Foixà i Boixadors. L'Armentera era una possessió propietat dels Xatmar però que Ramon de Xatmar, per una qüestió de censals, havia cedit a Arnau de Foixà i d'Orriols.

Arnau de Foixà i de Sasirera, germà consanguini de Bernat Guillem, heretà del seu pare, Arnau de Foixà i d'Orriols, la senyoria d'Albons. Fou alhora un dels ambaixadors enviats a Joan II per a demanar l'alliberament del príncep de Viana. Oposat al rei, l'any 1461 va perdre Albons a favor de l'infant Enric, comte d'Empúries.

L'hereu de Bernat Guillem de Foixà i de Boixadors fou Lluís Benet de Foixà-Boixadors i de Cruïlles, rebel també a Joan II. El succeí el seu fill Joan de Foixà i de Santmiquel que féu testament el 1507.

El fill de Joan de Foixà, Bernat Alemany de Foixà-Boixadors i de Cruïlles, va heretar el patrimoni familiar. Una vegada més, cap al 1529, un

membre de la família Foixà tornava a tenir problemes amb el comte d'Empúries. En aquesta ocasió perquè el lloctinent general de Catalunya havia embargat la jurisdicció de Foixà. Joan va tenir diversos fills però qui el va succeir va ser Galceran de Foixà-Boixadors i d'Escales, prior de la capella del castell de Foixà. Galceran deixà una sola filla, Jerònima de Foixà-Boixadors i de Xatmar, varvassora de Foixà i Boixadors, casada amb Sever de Salbà i de Vallseca. El fill nascut d'aquets matrimoni, Galceran de Foixà-Boixadors-Salbà, heretà les possessions el 1622 i morí el 1639. Galceran tingué dos fills, Tomàs i Bernat de Foixà-Boixadors-Salbà i de Xatmar. Tots dos moriren sense descendència. La successió passà aleshores a Vicenç Domènec de Xatmar i de Copons, besnet d'Agnés de Salbà, filla de Jerònima de Foixà. Vicenç Domènec va passar a anomenar-se Vicenç Domènec de Foixà-Boixadors. Va morir l'any 1755.

El seu fill fou Joan Francesc de Foixà-Boixadors i de Copons, baró de Foixà, qui va traspasar el 1800.

Ignasi de Foixà-Boixadors i de Balay de Marignac, fill de Joan Francesc, fou succeït pel seu primogènit Narcís de Foixà i d'Andreu, mort el 1886, que obtingué el títol de comte de Foixà el mateix any.

El seu fill, Enric de Foixà i de Bassols, segon comte de Foixà, finiquità el 1910. Aquest personatge arribà a ser governador civil de Ciudad Real i es casà amb la comtessa d'Armendáriz. Llur nét fou l'escriptor i diplomàtic Agustí de Foixà i Torroba, mort el 1959, quart comte de Foixà i marquès d'Armendáriz que fou succeït per la seva filla Neus de Foixà i Larrañaga, actual comtessa de Foixà.

Però potser el membre més destacat d'aquesta nissaga hagi estat Jofre de Foixà (1276-+1295), *el trobador*. Frare, fill secundogènit dels senyors del castell de Foixà. Jofre va ingressar de ben jovenet al convent de Sant Feliu de Guíxols. En un moment donat, va deixar els franciscans i va entrar a l'orde dels benedictins. Quan es va produir la invasió de Catalunya per les tropes franceses de Felip l'Ardit, fra Jofre de Foixà va ser nomenat, pel rei Pere el Gran, procurador del monestir de Sant Pere de Galligans, a Girona.

LLIBRE MAJOR DEL ARXIU DE LA CASA DE FOXÀ I BOXADÓS DE GERONA EN LA QUAL SÓN REFUNDIDAS LAS DE ÇALBÀ, VALLSECA Y ESCARIT DE BARCELONA, ESCALES DE CELRÀ I ST. MIQUEL DE CORSÀ I ALTRES

A l'octubre de l'any 2000, la Direcció General de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya prenia la determinació de dipositar a l'Arxiu Històric i Comarcal de la Bisbal d'Empordà l'anomenat *Llibre Major del Arxiu de la Casa de Foxà i Boxadós de Gerona...*, un impressionant manuscrit del segle XVIII, el *corpus* del qual està format per més de 2.000 documents, datats entre els segles XII i XVIII, i escrits en català, castellà, francès i llatí, a més de diversos arbres genealògics així com un armorial format per 150 escuts nobiliaris pertanyents a l'arxiu familiar dels Foixà.

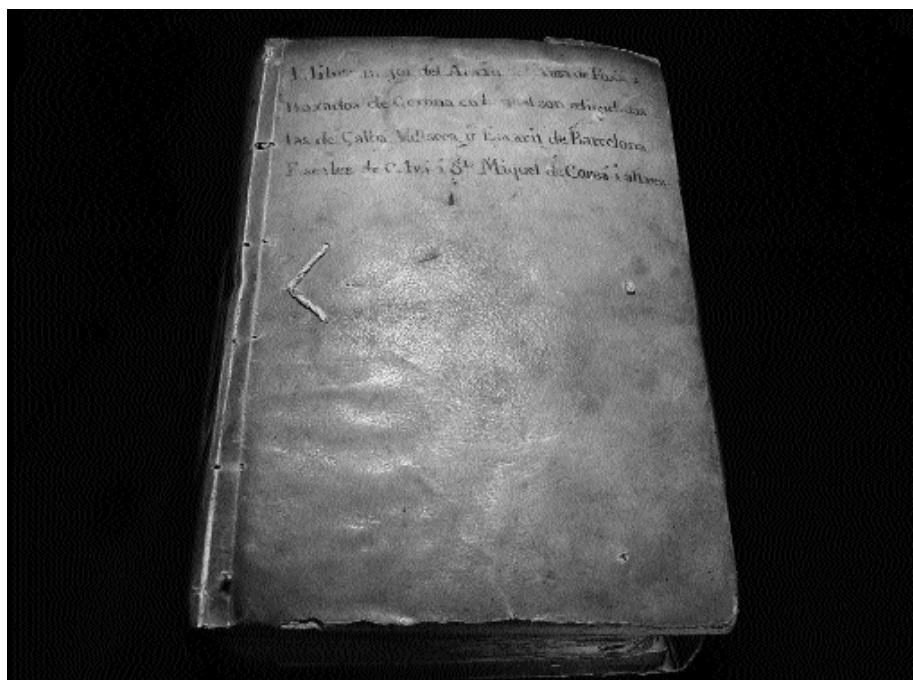

Figura 1. Coberta superior del Llibre Major de l'Arxiu de Foixà.

Figura 2. Una de les pàgines de l'armorial inclòs al Llibre de Foixà.

L'estructura interna d'aquest *llibre factici*⁽³⁾ és totalment anàrquica, tant a la seva organització temporal, és a dir cronològica, com a la temàtica. La persona, o les persones, amb tota seguretat pertanyents al cos notarial, que van recopilar tota aquesta variada documentació ho van fer sense aplicar cap mena de criteri arxivístic. Es van limitar a reunir el nombrós volum de testimonis escrits i agrupats al llarg dels segles a l'arxiu familiar dels Foixà per a procedir, amb posterioritat, al regest i còpia de la immensa majoria d'aquests documents.

Veiem doncs un resum de com va quedar configurada aquesta organització interna del *Llibre Major del Arxiu de la Casa de Foxà i Boxadós de Gerona en el qual son refundidas las de Çalbé, Vallseca y Escartit de Barcelona, Escales de Celrá i Sant Miquel de Corsà i altres*.

En primer lloc ens trobem unes 894 pàgines on són descrits o resumits 1.238 documents numerats i datats entre els anys 1015-1773, malgrat que la gran majoria són dels segles XIII-XVIII.

Al llarg d'aquestes primeres 894 pàgines el lector pot entretenir-se amb curiositats com les que segueixen a continuació:

A la pàgina 746 del llibre l'autor anotà "*notícias extretas de uns actes de casa Ramon, que deu sap de hont han parat a l'arxiu de aquella casa*".

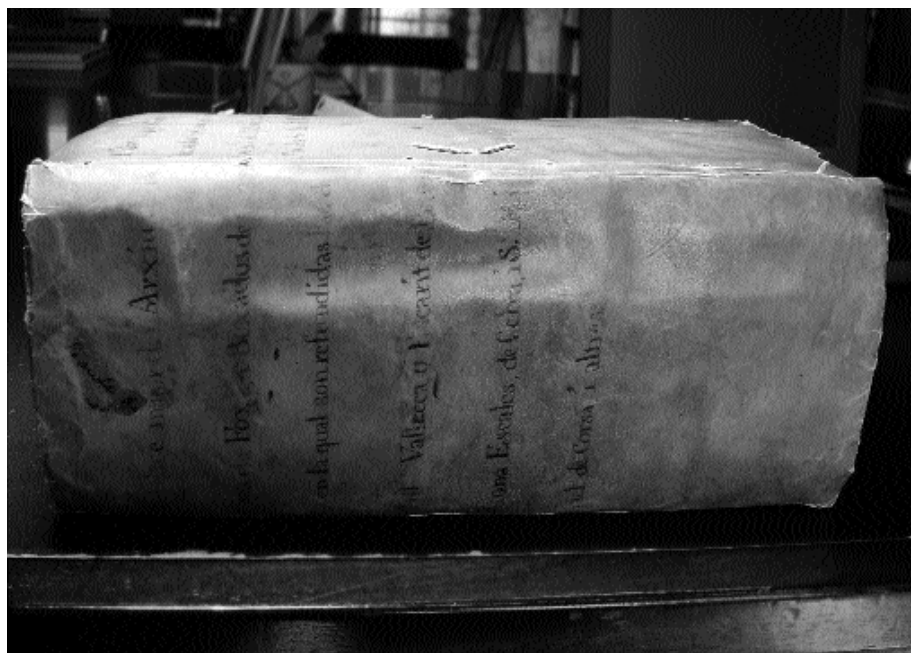

Figura 3. Llom del Llibre Major de l'Arxiu de Foixà.

3. *Gran Enciclopèdia Catalana*. Vol. 10: "Que no és de creació natural, sinó producte d'un artífici o una convenció".

A la 264, “[...]Tambe vené tambe lo ius luendi y lo major valor de qualsevol pessa de terra de ditas pertinencias venuda â carta de gracia. Lo preu de esta venda fou de 550 doblas en or (las ratas se han menjat lo computo de las lliuran fan) de qual preu, diu lo acte que lo venedor firmà apocha y en lo mateix acte se veu que als 3 de mars de 1696[...]”.

O les descrites de la 795 a la 798 on es fa referència de les làpides i tombes del castell i església de Foixà, malauradament desaparegudes actualment, del seu lloc d’origen.

Recordem per exemple que la làpida de Bernat Guillem de Foixa, mort el 4 de maig de 1362, així com el sepulcre de Guillem de Foixà i del seu fill, Fra Guillem de Foixà, morts el 25 de novembre de 1459 i el març de 1476, van passar, de la mà de Josep Ensesa i Gubert, a formar part de la decoració de l’església de Nostra Senyora de l’Esperança, contruïda l’any 1940 dintre del complex del restaurant La Gavina de s’Agaró. Respecte a aquest episodi cal dir que Josep Ensesa i Gubert és considerat com un dels personatges que més van contribuir a la degradació i espoli del castell de Foixà.

La gent del poble de Foixà van arribar a dir què “*més hagués pogut, més s’hagués emportat, en Pitu de la Farina, així és conegut l’Ensesa*”. Parlen de mobles, parallamps, documents, i de les dues tombes.⁽⁴⁾

De la pàgina 897 fins a la 1.435 trobem les còpies següents: El “*Llevador de les rendes reb lo senyor de la baronia de Boxadós en dita baronia*”.

Una “*Sèria de las casas y llurs noms que en lo present any 1760 se troban en la baronia de Foxà, que la componen les tres parròquies ditas de Foxà, la Sala y Sant Llorens de las Arenas*”.

Una “*Còpia de un llevador de censos y diferents casas pertenyens al señor de Foxà...*”.

Les “*Notícies que he vist y he extret dels llibres registres del Arxiu del Excel·lentíssim Duch de Cardona, Comptes de Ampúries...*”.

Les “*Notícias extretas de un capbreu autèntich signat per lo discret Pere Escudé, notari de Gerona, detret de son original de las escripturas del discret Francesch Negrell, notari també de Gerona, en las diadas de 25 y 26 de juny de 1438...*”.

“*Se segueix altre capbreació dels censos de Bordils continguts en un llibre signat de nº 450 que se prengué en poder del discret Sagimon Solà, notari de Gerona, comensat als 3 de abril del any 1606...*”.

“*Se segueix altra adnotació de la capbrevació dels censos mateixos de Bordils en poder del discret Nicolau Roig, notari de Gerona, en lo any 1659 en què se començà...*”.

“*Se segueix altre llibre de capbrevació que se féu en poder de Francisco Parrés [¿], notari de Gerona a favor de Don Bernat de Foxà, qual havia desempeñat los ja referits censos ab acte rebut en poder de Ramon Vila, notari de Gerona, als 15 de maig de 1698...*”.

4. LANA O, Pau-TORNS, Miquel i VINYOLES, Carme. *Cròniques de Castells i casals. Baix Empordà*. Ed. El Punt-Caixa de Girona. 1993, pàgina 38.

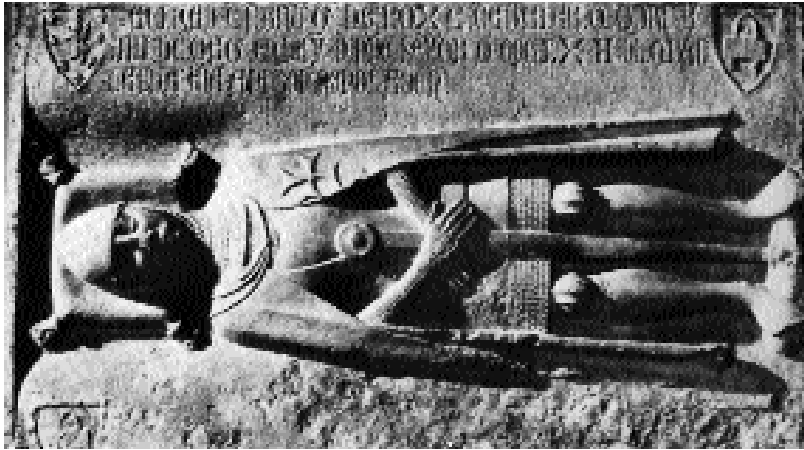

Figura 4. Sepulcre de Bernat Guillem de Foixà (s. XIV).

Unes “Notícias extretas de un capbreu autèntich fet en poder de Antoni Rich, notari reial de la notaria de Verges, firmat per diferents personas de Toruella de Montgrí...en febré de 1438”.

Una “Còpia de un paper que entregà lo Senyor Don Anton Caramany, cavaller de Gerona, que me ha aparegut copiar-lo...”.

Unes “Noticias extretas de un prossés que va signat de nº 201, referit en lo fol. 118 de aquest llibre, que declàran alguns intruments auctèntichs que enclou dit porssés, a son principi se llegeis un plet que vertia entre la casa de Foxà y la casa de Cruïlles, senyor que era del castell de Llagostera...10 de octubre de 1507”.

Una “Còpia simpla de altre autèntica que he vista, qual se troba en arxiu de y en Malta[sic]...1538. N. 29”.

Una “Geneologia de la família de Llull”.

Una “Copia Dn. Francisco Xavier de Garma y Duran, archivero real del Archivo General de la Corana de Aragón, cito en la ciudad de Barcelona, certifico que en los libros registros y escrituras originales recóndidas en lo referido archivo que está en mi cargo se halla y consta los siguiente...”.

Els “Escuts de armas”.

De la pàgina 1.437 a la 2.007 ens trobem davant una sèrie d’anotacions de documents dels anys 1183-1779, entremig de les quals hi ha algunes anotacions més extenses:

“Notícies que un cav[alle]r apasionat aquesta casa de Foxà me ha comunicat extretas de la Historia de Zurita, cuio autor se ha merescut la m[illo]r autoritat per sa ingènua veritat”.

“Adnotacions dignas saberse per las cosas pertenents a la casa de Sant Miquel arreglà lo Reverent Sebastià Guàrdias, prebere y notari, qui posà lo títol com se segueix. Memorial de un capbreu firmat per mols particulars de Mareñà y de Tor en la notaria de Verges en lo any de 1380 a mossèn Bernat

de Sant Miquel, donzell domiciliat en lo lloch de Corçà, lo qual capbreu és del senyor de Sant Miquel”.

“Altres notícies del mateix Reverent Guàrdias relatives a la casa de Sant Miquel. Memorial de un capbreu firmat per diversos particulars de las Olivas y Garrigoles en la notaria de Verges en lo any 1437...”

“Se continuan aquí altres notícies capbrevacions antigues de Bernat Guillem de Foxà del anys 1327 y 1328...”.

“Notícies extretas de la cúria del vicariat general ecclesiàstich de Barcelona de la capellania ‘sots invocatione corporis Christi’ de la iglésia de Santa Maria del Pi de Barcelona, patronat de la casa de Foxà”.

A partir de la pàgina 2.007 fins a la 3.045 continuem trobant anotacions de documents, però aquesta vegada sense numerar. El més tardà d'aquests data de l'any 1781 correspon a un *“Extracto substancial dels capítols matrimonials fets y firmats entre lo noble Senyor Don Ignasi de Foxà, Boxadós y de Xatmar, verversors de Boxadós, part una, ab la noble senhora Donya Maria Francesca de Andreu y de Vilaplana, en poder de Joseph Valls y Geli, notari de Ruplà regint la notaria de Foxà, als 28 de juny de 1781”.*

Segueixen 30 folis en blanc, sense numeració i, a continuació, un *“Memorial del que deurà practicar per a tenir provat lo vincle aposat per la Senyora Donya Gerònima de Foxà en son testament...”*, 10 folis més sense numerar i, de la pàgina 4.026 a la 4.083, una sèrie d'anotacions de documents dels anys 1228 a 1596, que tampoc no són numerats, entre els quals hi destaca el que diu: *“és còpia extreta del llibre anomenat de Karlo Magno, en la pàgina CCXLI” i una altra d'obtinguda en lo Llibre Vert, pàgina XXX, de la cúria episcopal de Gerona”.*

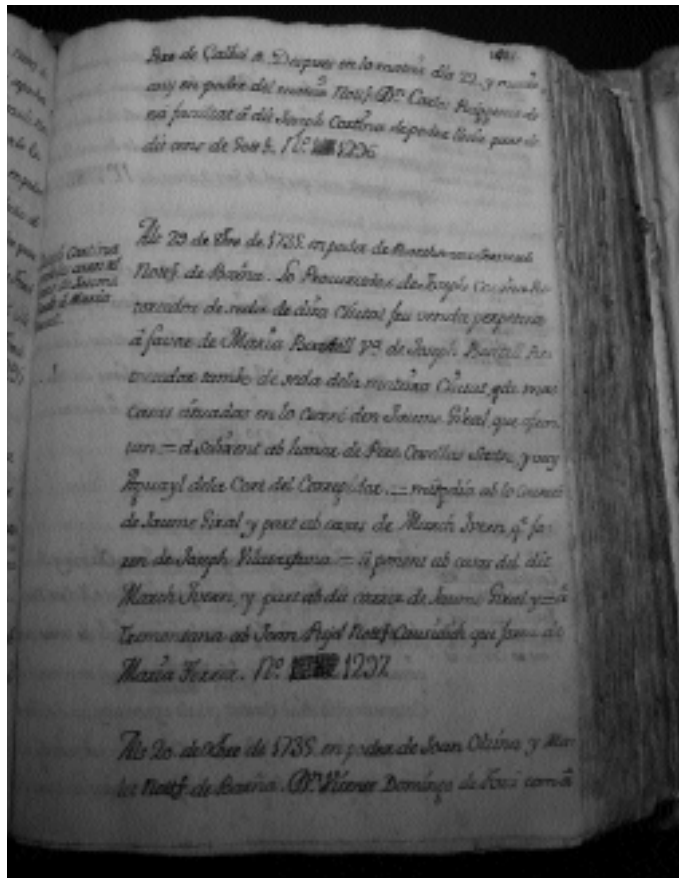
Fins aquí la descripció interna del *Llibre de Foixà*. Hem de dir que la relació de pàgines citades i la seva numeració no es corresponen amb la realitat, ja que una gran part d'aquestes ho són de forma incorrecta a causa d'errors comesos pel o pels copistes de l'obra. La transcripció del llibre i la seva posterior edició crítica, en la qual estic treballant actualment, esmanarà tots aquests *“errors”*.

LES LLENGÜES EMPRADAS EN LA REDACCIÓ DEL LLIBRE MAJOR DE L'ARXIU DE FOIXÀ

Com ja he dit amb anterioritat, el 95% del llibre està redactat en català i la resta en castellà, llatí i francès.

Pel que fa a la llengua catalana feta servir pel copista o copistes direm que es correspon, en el cas del català, al propi del segle XVIII. Des del segle XIV, a poc a poc, l'anomenada llengua vulgar es va anar introduint en la confecció tant de documents seculars com eclesiàstics. Un fenomen especialment patent en els *llibres de cort, baronials i reials*, en els quals l'escrivà feia ús indistint dels dos idiomes: el llatí, quant a les formalitats, tramitació i resolucions, i el català en allò que calia que els interessats, i el poble en general, tinguessin ben entès.

Figura 5. Detall
d'un document del
Llibre de Foixà.

En aquest cas, el *Llibre de Foixà* és també un clar exemple de com la llengua catalana arrelà a la documentació jurídica de caràcter successori. Alhora, hi trobem nombrosos exemples de com, seguint el model de les escriptures seculares, el copista, o copistes, del *Llibre de Foixà* va aplicar el llatí en la redacció de concòrdies, contractes d'obres i requestes, així com en el protocol, l'escatol i la cloenda d'algunes de les escriptures aquí reunides.

Fem memòria, tot això és habitual en la confecció de la resta d'instruments notariais en què es matingué, en general, aquesta redacció llatina fins a la segona meitat del segle XVIII, quan se substitueix pel català, i només en certes ocasions, pel castellà. En la documentació judicial, el llatí encara s'emprava l'any 1768, quan ho prohibí una reial cèdula de 23 de juliol d'aquell mateix any.⁽⁵⁾

5. ARNALL I JUAN, M. Josepa-PONS I GURI, Josep M. *L'escriptura a les terres gironines*, pàgina 28.

CONCLUSIÓ

Els catalans i les catalanes han construït, al voltant del document escrit, les diferents activitats d'allò que avui anomenem *vida quotidiana*. Això, a la vegada, ha donat pas a una memòria escrita que ens parla, gràcies a aquest gran volum documental conservat, de com l'ésser humà ha anat modelant l'espai físic fins arribar als nostres dies. Aquestes transformacions les coneixem perfectament gràcies a testimonis escrits que ens parlen d'activitats com *compres, vendes, permutes, donacions, transaccions comercials, mesures agràries* (de pes, espai i volum, etc), de *festivitats, de cronologia, de toponímia i antroponímia, de fixacions de límits al territori*, dels canvis soferts en aquest a través de les diferents *polítiques matrimonials* (els capítols serien una bona prova), dels *testaments*, etc.

Tot això va contribuir alhora a l'augment i la disminució de patrimonis familiars, clara manifestació de l'enriquiment i empobriment d'importants nissagues del nostre país. El *Llibre Major de la Casa de Foixà-Boixadors* seria un clar exemple d'aquest interessant procés històric.